

Ks. Marek Solarczyk
WSDDWS Warszawa

HISTORIA PRAGI „ZAPISANA” W MAPACH WARSZAWY

Historia jakiegokolwiek miejsca, czy regionu zawiera w sobie bardzo wiele różnych aspektów. Może być ona rozpatrywana jako etapy rozwoju mieszkającej tam społeczności lub opis najważniejszych wydarzeń o charakterze politycznym. Jednym z wymiarów historii takiego terenu są dzieje, do których poznania najlepszym źródłem są mapy. Układ ulic, zakres obejmowanego terenu i pojawiające się na przestrzeni lat różne modyfikacje, są bardzo ciekawym materiałem poznawczym dla człowieka, który kojarzy swoje okolice ze stanem nie zmieniającym się radykalnie od wielu lat. Studia opierające się na materiałach kartograficznych dają również wiele odpowiedzi na pytania o powody powstania znanych nam budowli czy warunków mających wpływ na taki rozwój przestrzenny, który nam wydaje się odwiecznym.

Te elementy są bardzo konkretnie widoczne w poznawaniu historii Pragi. Pierwszy pomiarowy plan tego terenu powstał w 1765 roku. Jego autorem był Maciej Deutsch, który w latach 1765 – 1773 wykonał wiele szczegółowych planów Warszawy. Wspomniany dokument zawiera w sobie obok opisu Pragi również informacje na temat terenów Gołędzinowa i Skaryszewa¹. W czasie powstania planu, Gołędzinów od roku był własnością króla Stanisława Augusta Poniatowskiego², a Skaryszew od momentu swojego powstania należał do dóbr kapituły płockiej³.

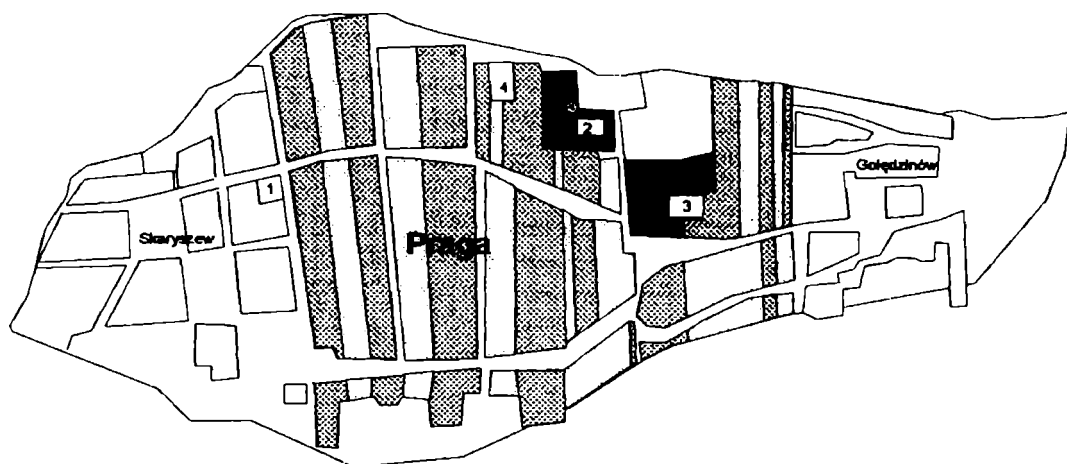
¹ Por. *Atlas historyczny Warszawy*, red. A. Jankiewicz, Warszawa 1999, s. 40n.

² Król Stanisław August Poniatowski w 1764 roku zakupił część Gołędzinowa i Targówka. Na terenie pierwszego założył miasto Gołędzinów Królewski. Por. M. SOLARCZYK, *Historia i rola Kościoła Katolickiego na Pradze*, w: *Kronika Warszawy* 1998, nr 1-4, ss. 95-108.

³ Skaryszew został założony pod koniec XVI wieku. Por. tamże.

Studia nad tym dziełem kartograficznym przynoszą wiele cennych informacji. Warto przypomnieć, że plan powstał ponad 100 lat po nadaniu praw miejskich przez króla Władysława IV wspomnianym terenom, a właściwie miastom: Skaryszewowi (1641 rok) i Pradze biskupiej (1648 rok). Dzięki bardzo plastycznemu ukazaniu stosunków własnościowych mamy możliwość odkryć wyjątkowy charakter posiadłości praskich, dzielących się w tamtym okresie na biskupie i książęce. Nie stanowią one zamkniętych powierzchni terytorialnych, ale są pasami ziemi sąsiadującymi ze sobą i przeplatającymi się na długości całej posiadłości praskiej. Znamionym jest fakt, że kształt swoistego „przekładańca” posiadają tereny miejskie Pragi biskupiej⁴

Schemat Pragi, Skaryszewa i Gołędzinowa na podstawie planu z 1765 r.

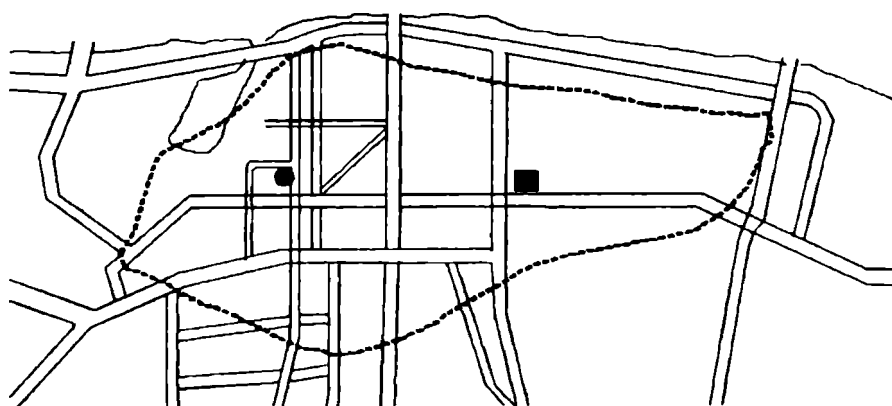
- 1 kościół na Skaryszewie
- 2 kościół i klasztor Bernardynek
- 3 kościół i klasztor Bernardynów z Kaplicą Loretańską
- 4 żupa solna

	tereny książęce na Pradze
	tereny biskupie na Pradze
	tereny klasztorne

Kolejnym interesującym owocem studiów nad przedstawianym planem jest określenie zasięgu ówczesnego terytorium Pragi w stosunku do obecnych ulic i znanych nam budowli. Trzeba jasno zaznaczyć, że ówczesny schemat „ciągów komunikacyjnych” zdecydowanie różnił się od znanego nam dzisiaj. Pomocne w bardzo dokładnym ustaleniu tych informacji były dwie charakterystyczne dla naszej dzielnicy budowle. Pierwszą z nich był kompleks zabudowań klasztornych Ojców Bernardynów z Kaplicą Loretańską, która od czasu ufundowania

⁴ Por. szkic nr I (na prezentowanych planach u góry jest zachód)

w 1645 roku przez Króla Władysława IV, pomimo wielu zagrożeń przetrwała do naszych czasów na tym samym miejscu. Drugim obiektem był kościół pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa, wybudowany w 1644 roku staraniem ks. Stanisława Skarszewskiego na terenie miasta Skaryszew, założonego przez niego na północnych terenach posiadłości Kamion. Wspomniany przez nas kościół w latach powstania był filią kościoła parafialnego w Kamionie, którego proboszczem był ks. S. Skarszewski. W wyniku działań wojennych związanych z Bitwą Warszawską w 1656 roku zniszczeniu uległy zabudowania parafialne na Kamionie i od tamtego czasu kościół św. Stanisława stał się siedzibą parafii praskiej⁵ Dla nas najważniejsze jest to iż w okresie powstawania omawianego przez nas planu ta budowla istniała i została naniesiona. Trudnością jest fakt, że do naszych czasów kościół ten nie ocalał, ale z dużym prawdopodobieństwem możemy umiejscowić go w rejonie dzisiejszego skrzyżowania ulicy Okrzei i Wrzesińskiej. W oparciu o te dwa punkty odniesienia Plan Deutscha pokazuje ówczesne tereny na powierzchni zamkniętej obecnymi ulicami: Wybrzeże Helskie i Szczecińskie od zachodu, zjazd z Mostu Gdańskiego od północy, Plac Hallera, Inżynierska, Brzeska od wschodu oraz skrzyżowanie Sokolej i Zamoyskiego od południa⁶

- ullice obecne
- - - granice Pragi w 1765 r.
- kościół św. Stanisława
- Kaplica Loretańska

⁵ Formalnie nastąpiło to 4 lutego 1681 roku. Por. M. SOLARCZYK, dz. cyt., ss. 95-108.

⁶ Por. rysunek nr 2.

Inną ciekawą informacją zawartą w omawianym przez nas planie są dane dotyczące lokalizacji klasztoru Panien Bernardynek. Powstały w 1666 roku klasztor z kościołem konsekrowanym w 1693 roku jest umieszczony w okolicach Wisły. Faktem jest iż w 1759 roku, a więc pięć lat przed powstaniem planu, z powodu ciągłych zagrożeń powodziowych wybudowano nowy klasztor dalej od rzeki. Późniejsze mapy Warszawy, np. Plan Zannoniego z 1772 umieszcza zabudowania klasztorne Panien na wysokości klasztoru Bernardynów⁷. Znamienne, że obraz Bernarda Bellotta, zwanego Canalettem młodszym⁸, *Widok Warszawy od strony Pragi*, namalowany w tym samym co Plan Zannoniego 1772 roku⁹ ukazuje wspomniany kościół klasztoru Panien Bernardynek o wiele bliżej Wisły niż majestatyczny w swojej formie kościół Ojców Bernardynów na Pradze¹⁰. Można wysunąć wniosek, iż przeniesienie klasztoru z powodu zagrożeń powodziowych nie oznaczało zniszczenie istniejącej świątyni, która prawdopodobnie funkcjonowała nadal jako obiekt sakralny. Innym wyjaśnieniem takiego stanu może być fakt namalowania obrazu przez Canaletta na podstawie wcześniej wykonanych szkiców, co na odcinku kilkunastu lat wydaje się mało prawdopodobne.

Na planie Deutscha pokazano również dorysowany później fragment wału ziemnego z 1770 roku, nazwanego Wałami Lubomirskiego. Ta budowla inżynieryjna stała się na wiele lat naturalnym ograniczeniem rozwoju przestrzennego na prawym brzegu Wisły¹¹.

Znaczące zmiany w organizacji przestrzennej na Pradze przyniosły decyzje wojsk francuskich, które w celu przygotowania przyczółka obronnego na Wiśle rozpoczęły wyburzanie wszelkiej zabudowy prawobrzeżnej Warszawy. Teren zmian obejmował obszar od Wisły do linii obecnej ulicy Targowej. Działania te rozpoczęły się w 1806 roku od strony Skaryszewa. Rozebrano wtedy świątynię parafialną

⁷ Plan ten jest jedną z kopii planu Tirregaille'a z 1762 roku. Por. *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 24.

⁸ Por. M. WALLIS, *Canaletto malarz Warszawy*, Warszawa 1971, s. 5.

⁹ Por. tamże, s. 35.

¹⁰ Por. tamże, tabl. 70.

¹¹ Por. *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 10.

św. Stanisława¹² W lipcu 1808 roku taki sam los spotkał klasztor Panien Bernardynek¹³

Sytuację z tego okresu pokazuje *Plan miasta Warszawy*, autorstwa Josepha Bacha z 1809 roku¹⁴ Cały rejon od obecnego Portu Praskiego do ulicy Ratuszowej stanowi już odkryty teren z zaznaczonymi umocnieniami przyczółka Praskiego na Wiśle. Mapa ta bardzo wyraźnie zaznacza istniejące jeszcze wówczas zabudowania Bernardyńskie, których rozbiórkę rozpoczęto w maju 1811. Jedynym ocalałym wówczas budynkiem była Kaplica Loretańska, obroniona przez pobożny lud Pragi¹⁵

Ostateczny efekt prac fortyfikacyjnych na prawym brzegu Wisły pokazuje *Plan okolic Warszawy* z 1819 roku. Mapa przygotowana przez służby kwatermistrzowskie Wojska Polskiego okazuje nieliczne zabudowania zaczynające się na południe od obecnej ulicy Targowej. Poczynając od Rogatek Grochowskich wąskim pasem ciągnęły się one do okolic obecnego Placu Hallera, gdzie zabudowania na niewielkiej szerokości sięgały aż do linii Wisły. Cały pozostały teren stanowił pusty obszar, nie licząc istniejących nadal fortyfikacji przyczółka praskiego¹⁶

W tym samym, 1819 roku powołano w Warszawie Dyрекcję Jeneralną Dróg i Mostów, która przystąpiła do realizacji programu budowy dróg bitych w Królestwie Polskim, z których wiele zbiegało się w Warszawie¹⁷ Instytucja ta, przekształcona w 1832 roku w Dyрекcję Komunikacji Lądowych i Wodnych¹⁸ doprowadziła do zrealizowania założeń drogowych, które stworzyły obraz urbanistyczny Pragi istniejący do dzisiaj. Stan zabudowy prawobrzeżnej Warszawy w tym czasie ukazuje powstały po 1838 roku *Plan Paskiewicza* (Richtera)¹⁹ Zaznaczone są na nim wybudowane trakty komunikacyjne, stanowiące główne arterie i najważniejsze punkty odniesienia dla pozostałych ulic i powstałej przy nich zabudowy. Wśród trzech głównych traktów, najbardziej na północ był usytuowany Trakt Petersburski. W miejscu

¹² Por. tamże.

¹³ Por. tamże.

¹⁴ Por. *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 56.

¹⁵ Por. M. SOLARCZYK, dz. cyt., ss. 95-108.

¹⁶ Por. *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 63..

¹⁷ Por. L. KRÓLIKOWSKI, L. SZANIAWSKA, *Plany i mapy Warszawy 1832 – 1944*, Warszawa 1999, s. 6n.

¹⁸ Por. tamże.

¹⁹ Por. *Plan de la ville de Varsovie*, K. Richter, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karata I.

dzisiejszego Ronda Stażyńskiego znajdowały się rogatki Petersburskie, wcześniej noszące nazwę Gołędzinowskich²⁰ Na północ od rogatek prowadził wspomniany trakt, którego przedłużeniem w stronę Pragi była ulica, nosząca wówczas nazwę Szerokiej (obecnie Jagiellońska). Ulica ta po dojściu do terenów obecnego Portu Praskiego załamywała się i na dalszym odcinku łączyła się z ulicą noszącą dziś nazwę Grochowskiej (w miejscu obecnego skrzyżowania z Aleją Zieleniecką), by dojść do Rogatek Moskiewskich, wcześniej nazywanych Grochowskimi (skrzyżowanie ul. Grochowskiej z Lubelską)²¹ Tereny w stronę dzisiejszego Jeziorka Kamionkowskiego stanowiły wówczas łąkę wiślaną. *Plan Paskiewicza* zawiera już wytyczone ulice, których odpowiednikami są dzisiejsze: Kłopotowskiego, Okrzei, Targowa i Ząbkowska. Ta ostatnia dochodziła do Rogatek Ząbkowskich (okolice skrzyżowania ul. Ząbkowskiej z Markowską)²², od których zaczynał się trakt Radzymiński²³ Omawiany plan Warszawy przedstawia zabudowę mieszkalną usytuowaną w okolicach ulicy Ząbkowskiej (do rogatek), Wołowej (obecny odcinek ul. Targowej od Zielenieckiej do Okrzei) i między obecnymi ulicami Okrzei i Kłopotowskiego. Ta ostatnia ulica, poprzez most pontonowy stanowiła miejsce połączenia z lewobrzeżną Warszawą²⁴ Wśród ważniejszych budowli na terenie Pragi wyróżniały się: Kaplica Loretańska, zarys planowanej stacji Kolei Terespolskiej (obecny Dworzec Wschodni), koszary Straży Ogniowej (na miejscu dzisiejszego Kina Praha) oraz Synagoga żydowska (u zbiegu Jagiellońskiej i Kłopotowskiego w stronę Alei Solidarności)²⁵

Omówiony wyżej plan powstał w okresie, gdy postępowało dzieło zabudowy terenu, zwolnionego po fortyfikacjach napoleońskich. Istniejące wcześniej budowle sakralne nie zostały odtworzone, a ich miejsca zostały zajęte pod inne budynki. Jediną pozostałością po kościelnych terenach na tym obszarze była ulica Kościelna (obecnie Wrzesińska), przebiegająca w miejscu wcześniejszego kościoła św. Stanisława na Skaryszewie. Ulica ta pojawia się w drugiej połowie

²⁰ Por. L. KRÓLIKOWSKI, L. SZANIAWSKA, dz. cyt., s. 9n.

²¹ Por. tamże, s. 10.

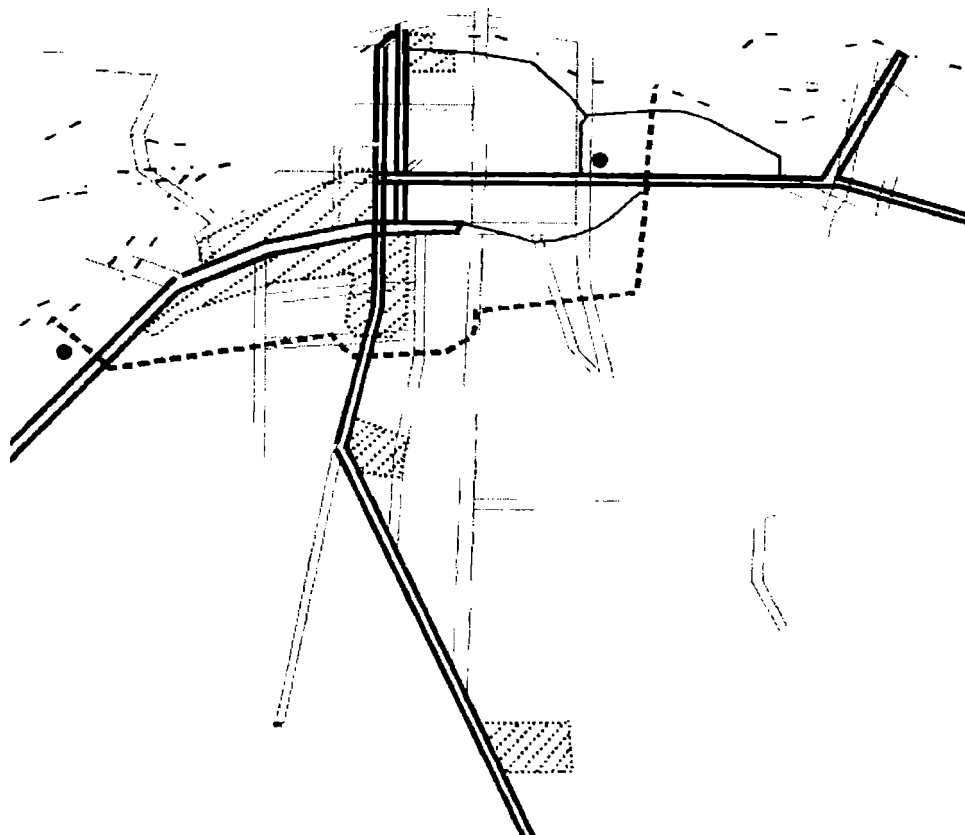
²² Por. *Plan de la ville de Varsovie*, K. Richter, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta I.

²³ Por. L. KRÓLIKOWSKI, L. SZANIAWSKA, dz. cyt., s. 10.

²⁴ Por. *Plan de la ville de Varsovie*, K. Richter, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta I.

²⁵ Tamże. (por. rysunek na następnej stronie)

lat sześćdziesiątych XIX stulecia, w okresie dynamicznego rozwoju dzielnicy i co za tym idzie jej zabudowy.

- dawna linia brzegowa
- ulice obecne
- ulice w latach 1848 1856
- granice Pragi
- tereny zabudowane
- inne budowle

W tym czasie powstał *Plan sytuacyjny przedmieścia Praga z oznaczeniem regulacji*²⁶. Ten dokument, zatwierdzony 11.02.1864 roku zawierał propozycję zagospodarowania terenu Pragi, wzorowaną na projekcie Hausmanna w Paryżu i w Szczecinie, z centralnym placem i gwiaździstym układem ulic²⁷. W miejscu obecnego Placu Weteranów (przed kościołem św. Floriana) usytuowano Plac Aleksandra, od którego wytyczono gwiaździście rozchodzące się ulice. Osią całego

²⁶ Por. *Plan sytuacyjny przedmieścia Praga z oznaczeniem regulacji*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 9.

²⁷ Por. L. KRÓLIKOWSKI, L. SZANIAWSKA, dz. cyt., s. 13.

przedsięwzięcia miała być ulica Aleksandryjska, stanowiąca przedłużenie arterii komunikacyjnej, jaką był powstały wówczas most Kierbedzia (oficjalnie w początkowym okresie istnienia noszący imię Aleksandryjskiego²⁸, dzisiaj Śląsko – Dąbrowski). Miał on połączyć pierwszą stałą przeprawą obie części Stolicy. Budowa mostu była związana z uruchomieniem w 1848 roku kolei Warszawsko – Wiedeńskiej (kończącej się w Warszawie obecnym Dworcem Głównym) i planem połączenia jej z realizowanym dziełem kolei Warszawa – Petersburg²⁹. Rozpoczęta w 1859 roku budowa mostu³⁰ doprowadziła do uroczystego oddania przeprawy 22 listopada 1864 roku. Wcześniejszy plan przeprawy drogowo – kolejowej nie został zrealizowany i doprowadził do pomysłu wybudowania w późniejszym okresie oddzielnego mostu, wyłącznie dla ruchu kolejowego (był to most kolejowy w okolicach mostu Gdańskiego)³¹.

Na etapie realizacji zagospodarowywania Pragi wytyczone wówczas ulice Konstantynowska (dzisiaj Floriańska), Namiestnikowska (dzisiaj Sierakowskiego) powstały tylko na odcinkach południowych od strony placu, a północną stronę zajął utworzony Park Praski. Pozostałością wytyczonej wówczas ulicy Michałowskiej (mającej przebiegać jako odwrócenie ulicy Konstantynowskiej) jest dzisiejsza aleja w parku, nosząca imię Łukasińskiego i łącząca plac przed katedrą ze skrzyżowaniem ulic Jagiellońskiej i Ratuszowej. Plan regulacyjny zawiera również pozostałe ulice, które obecnie są znane mieszkańcom Pragi: Kępną, Kościelną (obecnie Wrzesińska), Białostocką, Ząbkowską, Brzeską. Stosowane nazewnictwo ulic było konsekwencją trwającego zaboru rosyjskiego i oprócz wspomnianych wyżej inne arterie miały nazwę: Aleksandryjskiej (dzisiejsza Aleja Solidarności), Petersburskiej (dzisiejsza Jagiellońska na odcinku od Ronda Stażyńskiego do Okrzei), Moskiewskiej (na tym planie dzisiejsza Zamoyskiego). Zasygnalizowane praktyki przekształcania tytułów arterii doprowadziły również do zmiany nazw niektórych ulic. Stosowana wcześniej nazwa Szeroka, w odniesieniu do obecnej ulicy Jagiellońskiej, została przypisana obecnej ulicy Kłopotowskiego³². Jeszcze cztery lata wcześniej nazwa ta była związana z obecną

²⁸ Por. W STERNER, *Mosty Warszawy*, Warszawa 1960, s. 90.

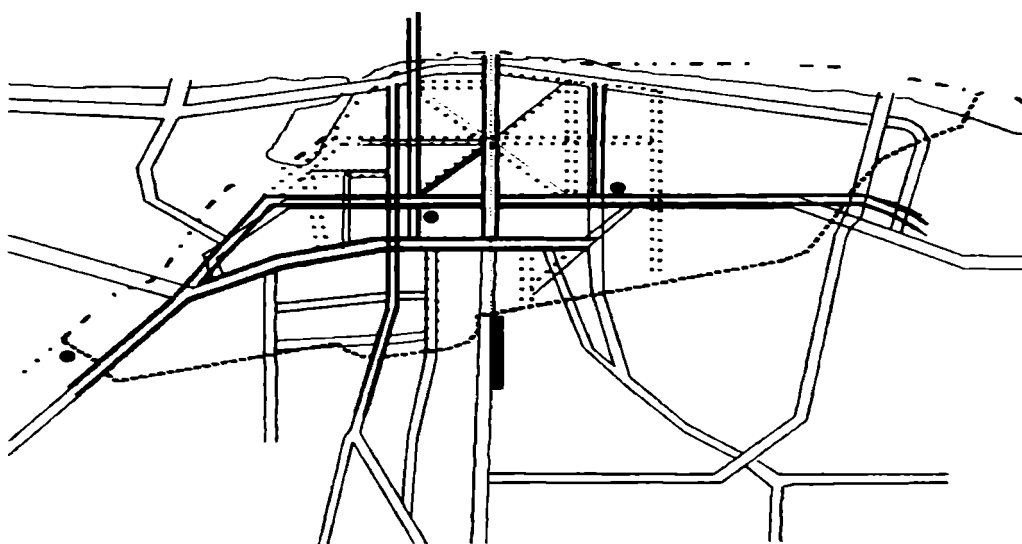
²⁹ Por. tamże, s. 78.

³⁰ Por. tamże, s. 82.

³¹ Por. tamże, s. 88n.

³² Por. *Plan sytuacyjny przedmieścia Praga z oznaczeniem regulacji*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 9.

Jagiellońską³³ Z naciskiem podkreślamy ten fakt, gdyż wiele opracowań stosuje w swoich opisach odniesienie do nazwy ulicy Szerokiej, która na początku lat 60 - tych zaczęła odnosić się do zupełnie innego rejonu Pragi. Plan Regulacyjny zawiera również projektowane usytuowanie Dworca Petersburskiego, który powstał w 1867 roku (dzisiaj noszącego nazwę Wileńskiego). Nie ma natomiast naniesionego dworca Terespolskiego, powstałego w 1862 roku. Dworzec Petersburski jest usytuowany na linii wcześniejszych Wałów Lubomirskiego i znajduje się na osi ulicy Aleksandryjskiej i wybudowanego mostu o tym samym imieniu³⁴

- dawna linia brzegowa
- ulice obecne
- == ulice w 1860 r.
- ... ulice projektowane w 1864 r.
- granice Pragi
- dworzec
- inne budowle

³³ Por. *Plan ogólny miasta Warszawy i przedmieścia Pragi*, K. B. Bańkowski, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 7.

³⁴ Por. *Plan sytuacyjny przedmieścia Praga z oznaczeniem regulacji*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 9.

Kolejne wiadomości ze źródeł kartograficznych przynosi *Plan goroda Varsavy*, wykonany przez Stanisława Modlińskiego w 1865 roku³⁵ Dokument ten, który ukazuje stan faktyczny Pragi w rok po zatwierdzeniu wspomnianego Planu regulacyjnego, jest świadectwem powolnego następowania realizacji przyjętych rozwiązań. Bardzo wyraźnie jest zaznaczona ulica Aleksandryjska prowadząca do przeprawy przez nowy most, ale nie ma śladu projektowanego układu gwiazdzistego z placem na wysokości obecnego kościoła św. Floriana. Wyraźnie zaznaczone jest miejsce, które za kilkadziesiąt lat stanie się miejscem budowy wielkiej praskiej świątyni. Charakterystycznym punktem jest pozostałość napoleońskiej reduty z niewielkim zbiornikiem wodnym. Oprócz wspomnianych wcześniej budowli, ten plan ukazuje magazyny wojskowe na miejscu dzisiejszego skrzyżowania ul. Kłopotowskiego z Wybrzeżem Szczecińskim oraz koszary wojsk pontonowych u zbiegu dzisiejszych ulic: Panieńskiej i Olszowej. Plan zawiera również ciągle realizowany obiekt kolei Petersburskiej (Wileńskiej) i wytyczone w jego najbliższym otoczeniu zagospodarowanie terenów Nowej Pragi z ulicą Środkową, jako osią całego zamysłu architektonicznego³⁶ Powstanie omawianej mapy zbiegło się z zatwierdzeniem projektu parcelacji i urbanizacji włości Ksawerego Konopackiego, który w bardzo regularny sposób chciał zabudować dynamicznie rozwijające się tereny przy powstającym centrum kolejowym³⁷ Dynamizm rozwoju tego rejonu Pragi pokazuje kolejna karta *Plan goroda Varsavy i okrestnostej*, wykonany przez Jadrova w 1867 roku³⁸ Ten dwuletni okres zaowocował rozbudową zamysłu regulacyjnego z 1864 roku, z wytyczonym placem i gwiazdziście ułożonymi ulicami (omawianymi wyżej) oraz finalizowanym projektem Konopackiego z ulicami przy których zaznaczono już kilkadziesiąt budynków. Mapa jest również świadectwem dynamicznego rozwoju infrastruktury kolejowej. Przy Dworcu Terespolskim (Wschodnim) jest widoczna jedna z linii torów, która dochodziła aż do ówczesnej ulicy Wołowej (dzisiejsze skrzyżowanie Kijowskiej z Targową). Rozwiązanie Dworca Petersburskiego ukazuje dwie linie torów. Jedna, związana z

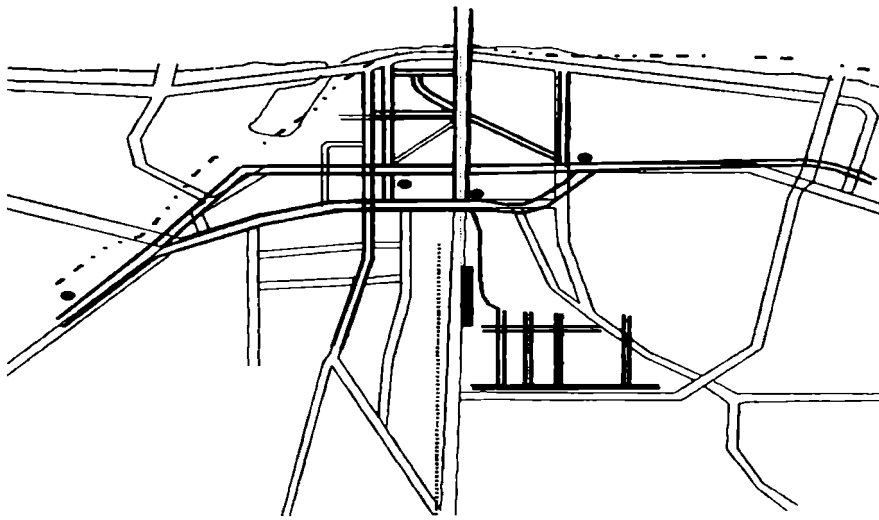
³⁵ Por. *Plan goroda Varsavy*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 10.

³⁶ Por. tamże.

³⁷ Por. L. KRÓLIKOWSKI, L. SZANIAWSKA, dz. cyt., s. 21.

³⁸ Por. *Plan goroda Varsavy i okrestnostej*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 11.

zabudowaniami dworcowymi, była poprowadzona na linii ulicy Aleksandryjskiej (obecny odcinek Radzymińskiej dochodzący do Targowej), a druga na wysokości dzisiejszej ulicy Szwedzkiej odbijała na południe i prowadziła linią obecnego usytuowania aż do ulicy Targowej. Nowymi budowlami, widocznymi na planie są: Cerkiew św. Marii Magdaleny³⁹ oraz na placu między obecnymi ulicami Jagiellońska, Solidarności i Łukasieńskiego (aleja w Parku Praskim) zabudowania Baraków Rekruckich⁴⁰, w których stacjonowało kilkanaście pokoleń żołnierzy armii carskiej⁴¹

- dawna linia brzegowa
- ulice obecne
- ulice w 1867 r.
- dworzec
- Inne budowle

Rok powstania omawianego planu zbiegł się z panującą w Warszawie epidemią cholery. Zasięg oddziaływania tej choroby w Warszawie ukazuje, stworzona przez Maleka w 1869 roku *Sanitarnaja*

³⁹ Wzniesiona w latach 1867 – 69. Por. J. KASPRZYCKI, *Korzenie miasta*, t. 3 Praga, Warszawa 1998, s. 27.

⁴⁰ Por. *Plan goroda Varsavy i okrestnostej*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 11.

⁴¹ Por. J. KASPRZYCKI, dz. cyt., s. 136.

*karta goroda*⁴² Zamieszczona na niej tabela bardzo dokładnie podaje ilość mieszkańców poszczególnych części miasta i wielkość ofiar epidemii oraz sposób natężenia choroby na poszczególnych ulicach. Praga w tym wykazie na szczęście dla jej mieszkańców jest na samym końcu wykazu ofiar. Na niecałe 10 tysięcy mieszkańców naszej dzielnicy, umarło 63 osoby, czyli 0,65 %. Największa śmiertelność miała miejsce w Drugim Cyrkule, którego centrum był Rynek Nowego Miasta. Ofiary stanowiły tam blisko 15% mieszkańców⁴³ Nowym elementem na mapie Pragi jest cmentarz choleryczny, umiejscowiony mniej więcej w okolicach dzisiejszego skrzyżowania Dąbrowszczaków i Szanajcy. Warte zaznaczenia są również zmiany w okolicach ulicy Kościelnej (Wrzesińskiej), którą wcześniejsze plany zaznaczały, a omawiana mapa włącza ten teren do Placu Końskiego (usytuowanego w kierunku Wisły, od linii ul. Wrzesińskiej do rejonu dzisiejszego budynku Zamoyskiego 15)⁴⁴

Dalsze zmiany urbanizacyjne na Pradze ukazuje *Plan Miasta Warszawy poprawiony i dopełniony przez Służbę Inżynierską Miasta 1879*⁴⁵ Widoczna jest na nim linia kolej obwodowej, wybudowanej wraz z mostem kolejowym w okolicach dzisiejszego mostu Gdańskiego⁴⁶ w listopadzie 1875 roku⁴⁷ oraz postępująca zabudowa Szmulowizny w rejonie ulic Tarchomińskiej i Nieporęckiej. Plan ten zawiera również nową nazwę dla dzisiejszego odcinka ul. Jagiellońskiej od Aleji Solidarności w kierunku Grochowskiej. Ujednolicono go z wcześniejszą nazwą obecnej ul. Zamoyskiego i przyznano miano Moskiewskiej⁴⁸

Kolejne zmiany w coraz bardziej dopełniającym się obrazie Pragi przynosi *Plan goroda Varsavy* wykonany przez W. H. Lindleya w 1896 roku⁴⁹ Widnieje na nim teren powstałego Cmentarza Bródnowskiego⁵⁰ Zaznaczone są również: powstający wówczas

⁴² Por. *Sanitarnaja karta goroda*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 12.

⁴³ Por. tamże.

⁴⁴ Por. tamże.

⁴⁵ Por. *Plan Miasta Warszawy poprawiony u dopełniony przez Służbę Inżynierską Miasta 1879*, w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 100n.

⁴⁶ Por. tamże.

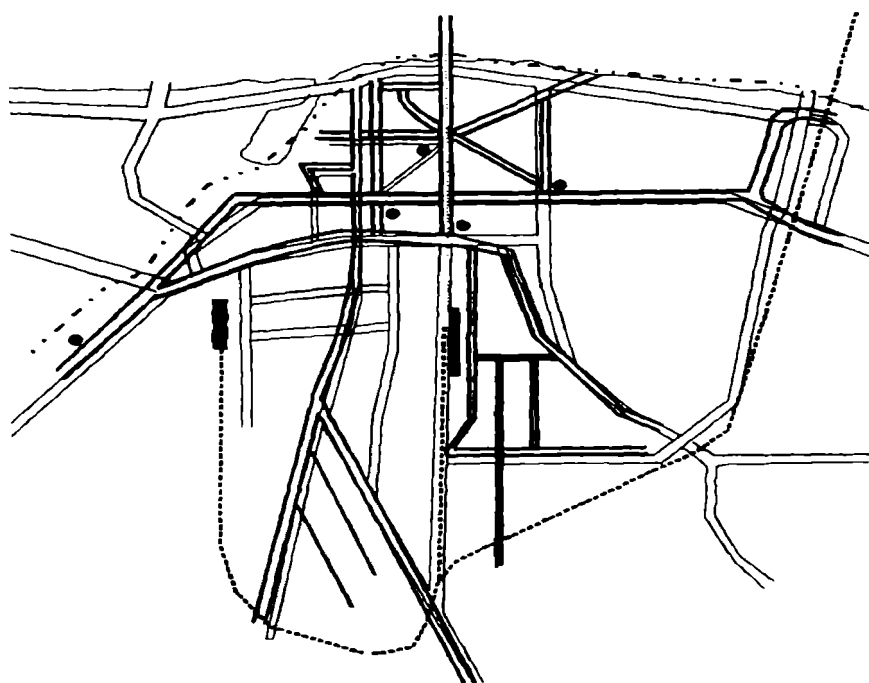
⁴⁷ Por. W. STERNER, dz. cyt., s. 106.

⁴⁸ Por. *Plan Miasta Warszawy poprawiony u dopełniony przez Służbę Inżynierską Miasta 1879*, w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 100n.

⁴⁹ Por. *Plan goroda Varsavy*, w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 107.

⁵⁰ Por. tamże.

kościół św. Floriana i budynki Szpitala Praskiego (bliżej linii Olszowej i Panieńskiej), Rektyfikacji Warszawskiej (nazywanej „Monopolem”⁵¹) przy ulicy Ząbkowskiej, poszerzający się obszar zabudowy na Szmulowiznie (aż do dzisiejszej ulicy Otwockiej) oraz kompleks zabudowań wojskowych w rejonie dzisiejszych ulic: Jagiellońska, Starzyńskiego, 11 Listopada, Cyryla i Metodego⁵² Teren ten oprócz magazynów i warsztatów Intendentury był częściowo siedzibą Drugiego Orenburskiego Pułku Kozaków (w okresie międzywojennym 36 pułku piechoty Legii Akademickiej, do którego przyłączono w 1920 roku oddział ochotniczy z ks. Ignacym Skorupką)⁵³

- dawna linia brzegowa
- ulice obecne
- ulice w 1896 r.
- dworce
- inne budowle tory

⁵¹ Por. J. KASPRZYCKI, dz. cyt., s. 211.

⁵² Por. *Plan goroda Varsay*, w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 110n.

⁵³ Por. J. KASPRZYCKI, dz. cyt., s. 136.

Lindley pozostawił po sobie wielkie bogactwo materiału kartograficznego oddającego szczegóły naszego miasta. Jedno z takich dzieł z 1906 roku *Plan blokowy* opisując Pragę pokazuje zarys budynku VIII Liceum im. Władysława IV⁵⁴, który w tamtym okresie był budowany z przeznaczeniem dla rządowego męskiego gimnazjum praskiego⁵⁵

Dla obrazu dzisiejszej Pragi ważne przemiany zaznacza *Plan miasta stołecznego Warszawy i okolic z 1915 r.*, który zawiera zarys ulicy Kijowskiej na bardzo krótkim odcinku od ul. Targowej i most na przedłużeniu Alei Jerozolimskich⁵⁶ noszący imię Cesarza Mikołaja II. Potocznie nazywano go „Trzecim” (jako kolejny po Kierbedzia i kolejowym). Uroczyście oddano go 6 stycznia 1914 roku, a od czasu odzyskania niepodległości w 1918 roku nosił imię Poniatowskiego⁵⁷

Kolejne lata nie przyniosły wielkich zmian na terenie Pragi i najbliższych okolic. Czas odzyskania niepodległości zaznaczył się zmianą nazw ulic. Plan z 1922 roku ukazuje m. in. takie jak: Zygmuntowska (dzisiejsza Aleja Solidarności), Floriańska, Jagiellońska (zamiast Moskiewskiej i Petersburskiej), Łukasińskiego (zamiast Michałowskiej na terenie Parku Praskiego), Wrzesińska (zamiast Kościelnej), Targowa (już na całym odcinku od Ratuszowej do Grochowskiej)⁵⁸ Kolejne lata przyniosły powstanie nowych obiektów na Pradze, które znalazły swoje odbicie na kolejnych planach. *Plan miasta stołecznego Warszawy i okolic z 1931 r.* zamieszcza już kolejny budynek Szpitala Praskiego z charakterystyczną półkolistą konstrukcją oraz zagospodarowanie Ogrodu Zoologicznego⁵⁹ Powstały cztery lata później *Plan miasta stołecznego Warszawy*, przynosi dla nas ciekawą informację – zmianę obowiązującej jeszcze w 1931 roku nazwy ulicy Namiestnikowskiej na Sierakowskiego. Nazwy ulic: Szerokiej (Kłopotowskiego) i Brukowej (Okrzei) nadal pozostają niezmienione⁶⁰

⁵⁴ Por. *Plan blokowy, Praga, blok 31 arkusz 4*, w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 124n.

⁵⁵ Por. J. KASPRZYCKI, dz. cyt., s. 136.

⁵⁶ Por. *Plan miasta stołecznego Warszawy i okolic z 1915 r.*, w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 130n.

⁵⁷ Por. W. STERNER, dz. cyt., s. 122.

⁵⁸ Por. *Plan miasta stołecznego Warszawy i okolic z 1922 r.* w: *Atlas historyczny*, dz. cyt., s. 142n.

⁵⁹ Por. *Plan miasta stołecznego Warszawy i okolic z 1931 r.* w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 20.

⁶⁰ Por. *Plan miasta stołecznego Warszawy z 1935 r.*, w: *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt., karta 21.

Okres powojenny przyniósł wiele zmian na terenie historycznej Pragi. Do najważniejszych należały: wybudowanie osiedla mieszkaniowego na części terenu dawnych koszar przy ulicy Jagiellońskiej i w okolicach obecnego Placu Hallera /przez wiele lat noszącego imię Placu Leńskiego/, nowe poprowadzenie arterii drogowej na przedłużeniu przeprawy z mostu Śląsko - Dąbrowskiego. Wiązało się to z nowym usytuowaniem Dworca Wileńskiego i nowym wytyczeniem tej ulicy, będącej przedłużeniem Alei Solidarności aż do połączenia jej z Radzymińską w okolicach wiaduktu kolei obwodowej. W okresie od zakończenia II wojny światowej wiele ulic otrzymało nowe nazwy, nieraz kilka razy zmieniane w tym czasie. Do najbardziej znanych należą ulice: Jagiellońska (od początku lat 50 – tych do 1991 roku – Stalingradzka)⁶¹, Kłopotowskiego (wcześniej Szeroka, w latach powojennych Wójcika), Okrzei (wcześniej Brukowa), Aleja Solidarności (w okresie powojennym Aleja Świerczewskiego).

Omówiony w tym artykule materiał jest świadectwem wielkiej wagi, jaką posiada materiał kartograficzny w dziele poznawania przeszłości określonych terytoriów. Przekazane informacje nie stanowią pełnego przekazu, ale w związku z wydaniem w ostatnich latach dwóch ważnych publikacji kartograficznych⁶², badania stały się możliwe i zapewne mogą być początkiem dalszych studiów nad historią Starej Pragi i jej najbliższych okolic. Ufamy, że w oparciu o te dane mieszkańcy Pragi będą mogli z większej perspektywy popatrzeć na rejon, w którym żyją i który stanowi kolejny etap przemian urbanizacyjnych, jakie dokonywały się w ciągu wieków na naszym obszarze. Dodajmy także, że na tym terenie funkcjonowało normalne życie Kościoła. Zmiany uwidocznione na prezentowanych mapach stanowią dobrą podstawę do badań nad organizacją parafialną na terenie Pragi. Tematem tym wypada się zająć przy innej okazji.

The History of Prague according the Warsaw's Maps.(Summary)

The history of Prague, one of the Warsaw's parts, was writted on official maps since 1765. The Author shows development of the urbanistic shape of this district.

⁶¹ Por. *Patroni naszych ulic – ulica Jagiellońska*, dostępny 20.06.2002 pod adresem internetowym <http://republika.pl/nowagazetapraska/strony/tekst266.html>.

⁶² Por. *Plany i mapy Warszawy*, dz. cyt.; *Atlas historyczny Warszawy*, dz. cyt.